

FRANSIZ BASININDA İZMİR YANGINI ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER*

Mustafa KIRIŞMAN**

Özet

13 Eylül 1922’de başlayıp şehrin büyük bir kısmına sirayet eden İzmir Yangını uzun yıllardan beri tarihçiler arasında tartışma konusu olmuştur. Yangını kimlerin çıkardığıyla ilgili çeşitli iddialar kimi araştırmacılar ve akademisyenler tarafından ortaya konmuştur. Bu makale, Fransız basınının İzmir Yangını algısıyla ilgili bilgiler vermekte olup, konuyla ilgili çeşitli raporlar ve eserlere de değinilmiştir. Bunun yanında, çalışmada, yangınla birlikte ortaya çıkan mülteci ve göç sorunuyla ilgili bilgiler de yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Yangın, *Le Figaro*, *Le Matin*, *La Croix*, *Le Temps*, *L’Humanité*, *Journal Des Debats*, *Le Petit Journal*, *Le Petit Parisien*, *L’Echo de Paris*.

SOME ASSESSMENTS ON SMYRNA FIRE IN THE FRENCH PRESS

Abstract

Izmir Fire which had begun on September 13th 1922, spread to the significant part of city has been an issue of debate among historians. Various claims about who started the fire had been laid out by some researchers and academicians. This article gives informations about the French Press’ perception of Smyrna Fire, and mentioned various reports and works related with the issue. Furthermore, in the work, informations related with the refugee and migration question which arised with the fire take place.

Keywords: *Izmir*, *Fire*, *Le Figaro*, *Le Matin*, *La Croix*, *Le Temps*, *L’Humanité*, *Journal Des Debats*, *Le Petit Journal*, *Le Petit Parisien*.

* Yapmış olduğum bu çalışmaya katkı ve önerilerinden dolayı, Prof. Dr. Kemal Arı’ya teşekkür etmeyi borç bilirim.

** Araş. Gör., DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (mustafa.kirisman@deu.edu.tr).

Giriş

Yangınlar, tarihin seyrini değiştiren felaketlerden biri sayılabilir. Pek çok yangın olayının, tarihsel sürecin akışına etki ettiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra; eğer yangın, bir savaş sırasında ya da sonrasında, savaşan iki taraftan birinin bilinçli olarak çıkardığı bir yangınsa; savaşın bitmesinin ardından karşılıklı olarak tezler ortaya sunulmasına ve sonu gelmez tartışmalara kaynaklık etmeye dayanak oluşturabilmektedir. İzmir'in, 15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922 tarihleri arasında Yunanlılar tarafından işgalinin ardından, 13 Eylül 1922'de başlayıp beş gün şehrin önemli kısmının kül olmasıyla sonuçlanan İzmir Yangını, tarihimizin en tartışmalı olaylarından birisidir. Yangın, Yunan Ordusu'nun İzmir'den ayrılmasından ve Türk ordusunun kenti teslim almasından dört gün sonra, 13 Eylül 1922 günü başlamıştır. Tam beş gün boyunca kent bu yangının etkisi altında kalmış ve bu beş günün sonunda kentin önemli bir kısmı bir kül yığınına dönüşmüştür. İzmir yangını ile ilgili Türkiye'de ve yurt dışında yeterli bilimsel araştırma yapıldığı söylenemez. Konuyla ilgili çalışmaların pek çoğunda olayı gerçekçi bir zemin üzerinde ele alıp irdelemek yerine, daha çok siyasi nitelikli savlar ve tezler ortaya çıkmıştır. Bu tartışmaların uzadığı nokta ise Türk-Yunan Savaşı'nın çıkmasına kimin neden olduğu sorusuna kadar gitmektedir. Dolayısıyla, karşılıklı bir körler diyalogu ister istemez bu tartışma çevresinde oluşmaktadır. Yangının kimler tarafından, ne amaçla çıkarıldığı konusundaki tartışmalar, gün geçtikçe yoğunlaşmakta; ancak bu tartışmalar, konuyu değişik yönleriyle incelemeyi olanaklı kılacak kaynaklar yerine, spekülasyon görüşler öne sürmek biçiminde gerçekleştirilmektedir.

Bu olayın en önemli tanıklarından birisi hiç kuşkusuz, o günleri canlı gözlerden bizlere aktaran dönemin gazeteleridir.¹ Özellikle batılı gazetelerin bu konudaki tespitleri son derece önemlidir. Bunlar arasında Fransız basınının özel bir anlamı olduğu söylenebilir. İşgal döneminde, Fransa'nın gerek Suriye, Kilikya ve Güneydoğu Anadolu'da karşılaştığı zorluklar, gerekse İngiltere ile düştüğü düşünce ayrılıkları, Ankara Hükümeti ile Fransa arasında diplomatik girişimlerin başlamasına sebep olmuştur². Fransa, uzun süren savaşın kamuoyunda yarattığı tepkinin de etkisiyle, 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşmasını imzalayarak savaştan çekilmiştir. Böylelikle Fransa, büyük ölçüde savaşın başındaki konumundan başka bir noktaya gelmiş; siyasi olarak bağımsız denilebilecek bir yerde yerini almıştır. Ülke basını ise, Fransa'nın çıkarlarından ötürü Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip etmeye devam etmiştir. Bu makalenin ele alınış nedeni, yangının Fransız basını tarafından nasıl ele alındığını ortaya koyarak, olayla ilgili genel bir kanıya varmaktır.

İzmir Yangını sadece Türk veya Yunan taraflarınca değil, İzmir'le ilgili çıkarları bulunan yabancı ülkeler tarafından da dikkatle izlenmiş ve konuyla ilgili haberler sürekli olarak Batı basınında yer almıştır. Küçük Asya'da tarihsel çıkarlarının bulunması Fransız kamuoyunun ve hükümetinin İzmir'de yaşanan gelişmelere kayıtsız kalmamasına ve bu olayın Fransız gazetelerinde detaylı bir

1 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Orhan Koloğlu, "İzmir Yangını'nın Ardındaki Gerçek", *Popüler Tarih*, Sayı: 37, Eylül 2003, s.s.52-57.

2 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s.167.

şekilde işlenmesine sebep olmuştur. Tarihsel bir belge özelliği taşıyan bu döneme ait Fransız gazetelerine genel olarak bakıldığında, İzmir yangınıyla ilgili olarak Türk görüşünü destekler nitelikte yayın yaptıkları görülmektedir. *Beş Büyükle* diye tabir edilen *Le Petit Parisien*, *Le Petit Journal*, *Le Matin*, *L'Echo de Paris* ve *Le Journal* (bu gazeteye ulaşılammıştır) gazeteleri ülkenin en yüksek tirajlı gazeteleri olduklarından siyasi çekişmelerin dışında kalarak tarafsız yayın yapmaya özen göstermişlerdir. *Le Temps* ise diplomatik konularda en iyi haberi alan gazete olarak hükümetin bir anlamda yayın organı gibi çalışmıştır. *Le Figaro*, yüksek tiraja sahip bir gazete olarak muhafazakar bir çizgideydi. *Journal des Debats*, diğerlerine oranla daha düşük tiraja sahip bir burjuvazi gazetesi olarak yayın yapmıştır. *La Croix*, Fransız Katoliklerinin yayın organıydı. *L'Humanité*, gazetesi ise komünist partisinin yayın organıydı³. Bu makalede, dönemin, Fransa'nın en yüksek tirajlı gazeteleri olarak nitelendirilen *Le Petit Journal*, *Le Petit Parisien*, *Journal Des Debats*, *Le Matin*, *La Croix*, *L'Echo de Paris*, *Le Temps*, *Le Figaro* ve *L'Humanité*'den edinilen bilgiler ışığında, İzmir Yangını konusu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

1. Yangın Öncesi Durum: İzmir'in Kurtuluşu

Milli Mücadele dönemini yakından takip eden Fransız basını, Büyük Taarruz'la birlikte cephede olup bitenlere her zamankinden daha fazla ilgili duymaya başlamıştı. Konuyla ilgili birçok haber, gazete manşetlerini süslemekte, hızla gelişen olaylar bilgi silsilesinin oluşmasını beraberinde getirmekteydi. *L'impartial De L'est* isimli Fransız gazetesi, "daha dün bir Paris gazetesindeki asker bir yorumcu, İzmir'in yüz kilometre kadar doğusunda Yunanlıların son bir direniş göstereceğini kuvvetle muhtemel görürken, hemen o esnada gelen telgraflar, Türklerin şehrin sirtlarına kadar geldiğini bildirmekteydi" diyerek, olayların gerçekleşme hızını ve bununla birlikte oluşan bilgi karmaşasını ortaya koymaktaydı⁴.

Fransa için, gerek sömürgeleri, gerekse izlemiş olduğu dış siyasa bakımından büyük önem taşıyan Ankara Hükümeti'nin attığı her adım, Fransız basını tarafından dikkatle takip edilmekteydi. Fransız gazeteleri Türk ordusunun İzmir'e girmesiyle ilgili "Türkler İzmir'e girdi"⁵, "Türkler İzmir'i aldı"⁶, "Doğu'daki olaylar"⁷, "Türk ordusu İzmir'e girdi"⁸, "İzmir'in ele geçirilişi"⁹, "İzmir teslim oldu"¹⁰, "Yunanistan, O'nun ordusundan korkuyor"¹¹, "Türklerin başarısı"¹² şeklinde başlıklar atmışlardı.

Albay Zeki Bey'in tümeninde görev yapan Yüzbaşı Şerafettin, emrindeki müfrezeyle 9 Eylül 1922'de İzmir'e girmişti¹³. Türk ordusunun İzmir'e girmesini

3 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.s.14-16.

4 *L'impartial De L'est*, 10 Eylül 1922'den aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.292.

5 *L'Echo de Paris*, 10 Eylül 1922, s.1.

6 *Le Petit Journal*, 10 Eylül 1922, s.1.

7 *Journal Des Debats*, 10 Eylül 1922, s.1.

8 *Le Petit Parisien*, 10 Eylül 1922, s.1.

9 *Le Figaro*, 10 Eylül 1922, s.1.

10 *Le Matin*, 10 Eylül 1922, s.1.

11 *L'Humanité*, 10 Eylül 1922, s.1.

12 *La Croix*, 10 Eylül 1922, s.1.

13 Kemal Arı, *Üçüncü Kılıç*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2011, s.194.

ayrıntılı bir şekilde işleyip manşetlerine taşıyan Fransız gazeteleri, ajanstan aldıkları ortak haberi okuyucularına şu şekilde aktarmışlardır: “General Zeki Bey komutasındaki 2. Süvari sabah İzmir’e girdi. İşgal sırasında kazanan tarafın abartılı zaferi söz konusu olmadı. Adana’dan gelen telgrafa göre Yunan orduları herhangi bir direniş göstermedi. Yunan güçlerinin şu an itibarıyla başka bir yere tahliyesi tamamlandı. Fakat İzmir ve çevresindeki 500.000 mülteci her şeyden yoksun durumdadılar. Barınsız ve gıdasız bir şekilde dolanıyorlar. Bankaların ve Avrupa menşeli kuruluşların, müttefiklerin deniz kuvvetleri tarafından korunduğu olası bir ihtimaldir”¹⁴.

Infanterie kémaliste en marche sur Smyrne

Le Petit Journal gazetesinin 11.09.1922 tarihli nüshası:
 “Kemalist Piyadeler İzmir Üzerinde Yürüyüşler”

11 Eylül 1922 tarihli *La Croix* gazetesinde, “Küçük Asya’daki Savaş” başlıklı haberde, Türk ordusunun saldırısı karşısında Yunan ordusunun durumu ele alınmıştır. Habere göre Yunan ordusu, Türk ordusu karşısında yetersiz kalmıştı. Küçük Asya’daki Yunan askerleriyle birlikte, İzmir’deki askeri üste bulunan 9 Yunan savaş uçağının Atina’ya gitmek üzere havalandığı haberi veriliyordu. Polis, müzikhollerin ve dans edilen tüm eğlence yerlerinin kapatılması için emir vermişti. Bu tür haberler, birkaç gün sonra değişmeye başlamış; artık İzmir’e giren Türk askerleriyle ilgili bilgiler, gazete sayfalarında yer almaya başlamıştı.

Türk ordusunun İzmir’e girmesiyle birlikte, Fransız gazeteleri Ankara Hükümeti ile Müttefikler arasında gerçekleşmesi öngörülen ateşkes şartlarını

14 *La Croix*, 12 Eylül 1922; *L’Humanite*, 11 Eylül 1922; *Journal Des Debats*, 10 Eylül 1922; *Le Petit Journal*, 11 Eylül 1922; *Le Temps*, 10 Eylül 1922.

sütunlarına taşımaya başlamıştı. 10 Eylül 1922 tarihinde yayınlanan *Le Journal Des Debats* isimli gazete ateşkes konusuyla ilgili şu bilgileri okuyucularıyla paylaşmıştır: “Müttefiklerin yüksek komiserleri, Yunanlıların ateşkes isteğini bir telgrafla Kemalistlere bildirdi. Ankara hükümeti Atina’ya, kendileriyle, müttefikler olmadan ateşkes şartlarını müzakere edebileceğini teklif edecek. Müzakere edilecek konular:

- Misak-ı Milli’nin kesin kabulü,
- Anadolu’daki tahribat ve vahşet için tazminat,
- Görüşmelerin sadece Türkler ve Yunanlılar arasında olması,
- 12 Adalar için özerklik,
- Makedonya’daki Osmanlı azınlıklarının güvenliği için garanti.

Misak-ı Milli’nin kesin kabulü, Edirne’nin Türklere geri verilmesi anlamını taşıyor. 12 Adalar konusundaki sorun ise adaların İtalyanların elinde olması”¹⁵.

Aynı tarihli gazetede, yakalananların sayısının iki general, 94 komutan, 3000 memur ile birlikte 40.000 kişiyi bulduğu, bununla birlikte 910 tabanca, 1200 kamyon, 5000’den fazla mitralyöz, 80 tank, 20 savaş uçağı ve 70000 üniformanın Türkler’in eline geçtiği belirtilmiştir¹⁶.

Photo spéciale *Daily Mail et Matin*

LA RETRAITE DES GRECS

Troupes helléniques en débandade sous le feu des Turcs

Le Matin gazetesinin 19.09.1922 tarihli nüshası:

YUNANLILARIN GERİ ÇEKİLİŞİ

“Bozguna Uğrayan Helen Askerleri Türk Ateşi Altında”

Yine aynı gazete, Lloyd George’un 5 Ocak 1918 tarihinde yapmış olduğu konuşmayı sütunlarına taşıyarak, İngiltere’nin düşmüş olduğu zor durumu okuyucularına şöyle açıklamıştır: “Yakın Doğu’daki son durum M. Lord George için

15 *Journal Des Debats*, 10 Eylül 1922, s.1.

16 *Journal Des Debats*, 10 Eylül 1922, s.1.

son derece zor bir hal aldı. Kendisinin bu konuyla ilgili henüz bir karar almadığı görünüyör. Lord George'un Ocak 1918'deki deklarasyonu ne Türkiye'de ne de Müslüman dünyasında henüz unutulmadı.

Biz savaşmayız... Ne Türkleri başkentinden mahrum etmek için, ne de Küçük Asya'nın zengin ve şöhretli yerlerinden ve Türk ırkının dominant olduğu Trakya'dan mahrum etmek için. Türklerin, imparatorluk içinde, ırklarının dominant olduğu bölgeleri ve İstanbul'u korumasını reddetmiyoruz.

5 Ocak 1918'de verilen bu sözler ve akabinde gelişen olaylardan sonra İngilizler Mısır'da, Filistin'de, Mezopotamya'da ve Hindistan'da ciddi bir Müslüman ayaklanmasını karşı karşıya kaldı¹⁷.

2. Yangınla İlgili İddialar

İzmir Yangını'nın nerede ve nasıl çıktığına dair pek çok iddia mevcuttur. Konuyla ilgili araştırmaların yer aldığı eserlerin büyük bir çoğunluğunda, Yangın'ın 13 Eylül 1922 Çarşamba günü, saat 14.00 civarında, Ermeni mahallesinde çıktığı ortaya koyulmaktadır¹⁸. Yakın Doğu'ya Yardım isimli Amerikan kuruluşunun temsilcisi olan Prentiss'in *The New York Times* gazetesine yangına ilişkin çektiği telgraflardan yola çıkılarak, saat 11.20'de yarım düzine yangının aynı anda ve Türklerin korumak isteyecekleri yerlerde çıktığı iddia edilmiştir¹⁹. Diğer yandan yangının, bugünkü Kültürpark'ın bulunduğu yerdeki Ermeni mahallesinde, ancak saat 14.15'te çıktığı da söylenmektedir²⁰. Türk Genelkurmay'ının resmi görüşü olarak sayılabilecek yangının nerede ve saat kaçta çıktığına ilişkin saptaması, yangının saat 12.30 sıralarında, Ermeni kilisesine 80 metre uzaklıktaki bir Ermeni evinde başladığı ve oradan da kiliseye sıçradığıdır²¹. Bir başka çalışmada ise yangının nerede ve ne zaman çıktığına dair daha ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bugünkü Kültürpark'ın bulunduğu Frenk mahallesinin Basmane tarafındaki Suzan Sokağı'nda, iki katlı bir Ermeni evinde saat 10.30 sıralarında çıktığı iddia edilmektedir²². Yangın, şiddetli rüzgârın da yardımıyla Çalgıçıbaşı, Aya Dimitri, Aya Katerina, Aya Trikona, Aya Nikola, Kurtkaya, Hacı Franko mahallelerine yayılmıştır.²³ İzmir Tiyatrosu, Kramer Oteli, İzmir Palas, Posta ve Telgraf Dairesi, Sporting Kulüp, Paris Kahvesi, Fransız, İngiliz ve İtalyan Konsoloslukları; Tütün Rejisi, Frenk mahallesindeki bütün mağazalar, Ektayolo, Şerme, Bonmarşe, Stein, Luvr ticaretevleri; birçok han, otel; Anadolu, İtibar-ı Milli, Atina, Selanik, Tunus, Cezayir, Osmanlı ve Roma Bankaları; Pasaport Dairesi ve Peştemalcıbaşı yanıp kül olmuştur²⁴.

17 *Journal Des Debats*, 10 Eylül 1922, s.1.

18 Mehmet Coral, *Ateşin Gelini*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s.32.

19 Türkkiye Ataöv, *Ermeni Belge Düzmeçiliği*, İleri Yayınları, İstanbul, 2006, s.142.

20 İzmir Gazeteciler Cemiyeti, *Atatürk ve İzmir*, Anıt Matbaası, İzmir, 1981, s.98.

21 *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt: Batı Cephesi, VI. Kısım, 3. Kitap, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1963, s.s.126-127'den akt.: Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı*, Derlem Yay., İstanbul, 2010, s.496.

22 Türkmen Parlak, *Yunan Ege'den Nasıl Gitti*, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yay., İzmir, 1983, s.460.

23 İzmir Gazeteciler Cemiyeti, a.g.e., s.98; Parlak, a.g.e., s.460; Coral, a.g.e., s.36.

24 İzmir Gazeteciler Cemiyeti, a.g.e., s.98; Parlak, a.g.e., s.460.

İzmir Yangını ile ilgili Rum ve Ermeni tezi, yangını Türklerin çıkardığına dayanmaktadır. Yaklaşık 3,5 yıl süren işgal döneminin öcünü almak amacıyla Rum ve Ermeni mahallelerinin Türk askerleri tarafından kasıtlı olarak ateşe verilmesi, bu tezi savunanlar tarafından ortaya atılan en yaygın görüş olarak değerlendirilmektedir²⁵. Türk askerlerinin, şehirdeki gayrimüslimleri öldürerek İzmir'i Müslüman bir şehir haline getirmeyi amaçlaması, Rum ve Ermeni tezinin bir başka sebebi olarak ortaya konmaktadır²⁶. Fransız Amiral Dumesnil'in, Yangın'ın sorumluluğunu Rumlara ve Ermenilere yüklediği raporu, Türklerin etkisi altında hazırlanmış olduğu görüşü, bu tezi savunanlar tarafından öne sürülmektedir²⁷. Rum ve Ermeni tezini savunan yazarlar konuyu genellikle görgü tanıkları olduğu iddia edilen kimselerin anlatımıyla değerlendirilmiştir²⁸. Anılardan yola çıkarak Yangın'ın sorumluluğunu Türklere yükleyen kimi yazarlar, konuyla ilgili sadece gayrimüslimlerin anılarından yola çıkmışlar ve hiçbir resmi belge veyahut rapora yer vermemişlerdir.²⁹ Bu noktada anıların, tarihin aydınlatılması hususunda araştırmacıya farklı bakış açıları sunmasıyla birlikte, ihtiyatla yaklaşılması gereken bir kaynak türü olduğu karşımıza çıkmaktadır.

İzmir Yangını ile ilgili Türk tezi ise yangını çıkaranların, şehri Türklere bırakmak istemeyen şehirde yaşayan Ermeni ve Rum yerleşimciler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tezi savunanlar, İzmir Sigortaları İtfaiyesi Komutanı Greskoviç'in³⁰ ve Fransız Amirali Dumesnil'in yangınla ilgili hazırladıkları resmi raporlar ile Yakın Doğu Komitesi'nin İzmir temsilcisi olan Mark Prentiss'in kaleme alıp ABD'nin İstanbul Yüksek Komiseri olan Amiral Bristol'e yolladığı raporu³¹ esas almaktadırlar.

3. Fransız Basınına Göre Yangının Sorumluları

Fransız gazeteleri, genellikle Reuter ve Stefani haber ajanslarından aldıkları bilgilerle, İzmir yangınına dönemin teknolojik imkânsızlıklarından dolayı ancak 15-16 Eylül tarihlerinde okuyucularına duyurabilmişlerdir. İzmir ile olan ekonomik bağlardan ve şehirde yaşayan Fransız vatandaşların varlığından dolayı bu konu, bir süre Fransız gazetelerinin sütunlarından inmemiştir.

Fransız gazeteleri İzmir Yangını'yla ilgili "İzmir'de Büyük Bir Yangın"³², "İzmir'in Rum ve Ermeni Mahalleleri Alevler İçinde"³³, "İzmir Yangını"³⁴, "Ateşler

25 Ayrıntılı bilgi için bkz.: George Horton, *The Blight of Asia*, The Bobbs-Merrill Company, Indianapolis, 1926, s.40; Hervé Georgelin, *Smyrna'nın Sonu*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.s.255-286; Margaret H. Dobkin, *Smyrna 1922: Destruction of a City*, The Kent Press University Press, 1988, s.155.

26 Horton, *a.g.e.*, s.40.

27 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Georgelin, *a.g.e.*, s.s.255-286.

28 Bkz.: Giles Milton, *Paradise Lost*, Basic Books, New York, 2008.

29 Örnek için bkz.: Milton, *a.g.e.*, s.s.306-307.

30 Bkz.: Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1973, s.324

31 Bkz.: Coral, *a.g.e.*, s.272.

32 *Le Figaro*, 15 Eylül 1922, s.1.

33 *L'Echo de Paris*, 15 Eylül 1922, s.3.

34 *Journal des Debats*, 17 Eylül 1922, s.1.

İçinde İzmir³⁵, "Alepler İçindeki İzmir Yıkım Tehdidi Altında"³⁶, "Alepler İçinde İzmir"³⁷, "İzmir'de Felaket"³⁸, "Kazım Paşa Ermenileri Yangını Çıkarmakla Suçluyor"³⁹, "İzmir'de Büyük Yangın"⁴⁰ şeklinde başlıklar atmışlardı.

DEVANT SMYRNE EN FEU

Photo prise pour le "Matin" et le "Daily Mail" par M. Ward Price, à bord de l'"Iron Duck"

Le Matin gazetesinin 22.09.1922 tarihi nüshası:

"Alepler İçinde İzmir"

Dönemin Fransız gazeteleri İzmir'de çıkan yangının haberini alır almaz okuyucularına şöyle aktarmıştır: "İzmir'den, 14 Eylül öğleden sonra gelen telgrafa göre, şehirde feci bir yangın çıktı. Yunan ve Ermeni mahalleleri tahrip edildi. Yangın şehrin diğer kısımlarına da yayıldı"⁴¹.

Yangının şehirde yarattığı kargaşayı ve İtalyan Hükümeti'nin aldığı önlemleri Le Matin gazetesi "Şehir sakinleri panik içindeydi ve limanda demirli olan İtalyan gemisi kendi koloni üyelerinin tahliyesine çalışıyordu. Bu haberin alınması üzerine, İtalyan Hükümeti yiyecek ve ilaç yüklü geminin İzmir'e gönderimini hızlandırmak için acil adımlar attı. Dün öğleden sonra saat 4'te İzmir'de çıkan yangın, Amerikan Enstitüsünün yakınlarındaki Ermeni mahallesinin kalbinde, 60.000 Ermeni ve Yunanlıyı evsiz bıraktı. Yangın, kentin bütün batı kısmını mahvetti ve Avrupa mahallesini tamamen tahrip etti"⁴² sözleriyle tasvir etmiştir.

İzmir yangınının bilançosuna ilişkin haberlerden birisi de Le Petit Journal gazetesinde yer almaktaydı. Gazetede 60,000 Ermeni ve Rum'un evsiz kaldığı, 1000'den fazla insanın öldüğü ve şehirde meydana gelen hasarın 60 milyon dolar

35 L'Humanité, 15 Eylül 1922, s.3.

36 Le Petit Parisien, 16 Eylül 1922, s.1.

37 Le Temps, 16 Eylül 1922, s.1.

38 Le Petit Journal, 16 Eylül 1922, s.3.

39 Le Matin, 17 Eylül 1922, s.1.

40 La Croix, 16 Eylül 1922, s.2.

41 Journal Des Debats, 16 Eylül 1922, s.1; La Croix, 16 Eylül 1922, s.2; Le Figaro, 15 Eylül 1922, s.3; L'Humanité 15 Eylül 1922, s.3; Le Matin, 15 Eylül 1922, s.3; Le Temps, 16 Eylül 1922, s.1.

42 Le Matin, 15 Eylül 1922, s.3.

civarında olduğu yazılmıştır⁴³. Yine aynı gazete, ertesi günkü nüshasında Fransız Konsolosluğu da dâhil olmak üzere, şehrin yarısının yandığını okuyucularına aktarmıştır.

Le Temps gazetesi, 17 Eylül 1922 tarihli nüshasında, *Daily Mail* gazetesinin İzmir'deki özel temsilcisi olan M. Ward Prece'in yangınla ilgili, kendi gazetesinde yazdığı bir makalesine yer vermiştir. Prece makalesinde, yangının ilk nerede çıktığına dair saptamalarda bulunmuş, yangın esnasında neler yaşadığını anlatmış ve genel kanı olarak İzmir'i Ermenilerin yaktığını net bir biçimde ortaya koymuştur⁴⁴.

LE PORT DE SMYRNE ENCOMBRÉ DE RÉFUGIÉS

Photo spéciale Daily Mail et Matin

Le Matin gazetesinin 18.09.1922 tarihli nüshası:
"İzmir Limanı Mültecilerle Doldu"

İzmir'den Rodos'a giden sığınmacıların dahi, yangını Türklerin çıkarmadığını belirtmeleri, *Le Figaro* gazetesi tarafından şu ifadelerle belirtilmiştir: "Yangın konusunda Fransız Hükümetine ulaşan bilgilerden hiçbiri, bu felaketin sorumluluğunu Türklere yüklemiyor. Rodos'tan çekilen bir telgrafta da, İzmir'den gelmiş sayısız sığınmacılardan hiçbirinin yangını Türklere mal etmediği kaydediliyor"⁴⁵.

Yangına ilişkin haberler basın aracılığıyla peş peşe gelirken, Fransız resmi makamları konuyla ilgili incelemede bulunmak üzere harekete geçmişti. Fransız hükümeti İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pelle'i İzmir'e göndererek konuyla ilgili bir rapor hazırlamasını istemişti. General Pelle'in hazırladığı rapor, Fransızların yangınla ilgili hazırladığı ilk resmi rapor olma niteliğini taşımaktadır. Ne var ki, hazırlanan raporda yangının failleriyle ilgili herhangi bir saptama yapılmamış, sadece yanan yerlerin tespiti yapılmıştır⁴⁶.

43 *Le Petit Journal*, 15 Eylül 1922, s.3.

44 *Le Temps*, 17 Eylül 1922, s.1.

45 *Le Figaro*, 20 Eylül 1922, s.1.

46 Ayrıntılı bilgi için bkz.: *Le Petit Journal*, 20 Eylül 1922, s.3.

Yangınla ilgili, Fransız basını tespitleri bu kadarıyla sınırlı değildi. Günler ilerledikçe şehirde bulunan gazete temsilcileri, olayla ilgili edindikleri bilgileri gazetelerine aktarmaktaydılar. *Le Matin* gazetesinin özel temsilcisinin bizzat İzmir’de kaleme alıp yolladığı makalesinde, yangını kimlerin çıkardığına dair çarpıcı ifadeler yer almaktaydı: “13 Eylül’de başlayan İzmir yangını, 11 saat sonunda kontrol altına alındı. Yangın, güney batıdan esen rüzgârla birlikte aktif hale geldi. 280 hektarlık alandaki binalar tahrip edilmişti. Şehrin üçte ikilik bölümü kül oldu. Denizin kenarında, insanlar panik içindeydi. Çok sayıda insan denize düştü veya korkudan kendilerini attılar. Dün, yine çok sayıda ceset liman civarında yüzüyordu. İçinde cesetlerin olduğu uzun enkaz yığını arasında yürüdüm. Korkunç bir şekilde kokuyordu. Şahsi olarak yaptığım anket kesin olarak doğruladı ki, yangın, ayrılmadan önce, Ermeniler tarafından kendi mahallelerinde çıkarılmıştır. Bunu izleyen yağma, millet ve ırk ayrımı yapılmaksızın, Türk ordusunu takip eden Kürtlerin ve İzmir’deki ayak takımının işidir”⁴⁷. Aynı gazetede, “Yıkıntı İçinde İzmir” başlığıyla verilen bu haber, alevler içindeki İzmir fotoğrafıyla, manşette yerini almıştı.

Olayla ilgili Türk kolluk kuvvetlerinin harekete geçtiği ve tutuklamaların gerçekleştiği Fransız basınında dile getirilmeye başlanmıştı. *Le Temps* gazetesi, 100 kadar Ermeni ve Yunanlının, Türk polisleri tarafından komşularının binalarına petrol dökerken yakalandığını belirtmiştir⁴⁸. 17 Eylül 1922 tarihli *La Croix* gazetesi ise dokuz farklı yerde yangın çıkaranlardan 22’sinin yakalandığını yazmıştır⁴⁹. *Le Temps* gazetesi Adana’daki bir söylentiyle ilgili şu ifadeye yer vermiştir: “Birkaç kişi, Türk otoriteleri tarafından yangına sebep olmak suçuyla tutuklandı. Ermeni ve Yunan olan bu zanlılar yangını çıkardıklarını itiraf ettiler”⁵⁰.

4. Mülteci Sorunu

Türk ordusunun İzmir’e girmesi, İzmir’de yaşayan Rum ve Ermeni vatandaşlarda büyük bir paniğe yol açmıştı. Rum ve Ermeniler arasında, Türk ordusunun işgal döneminin öcünü zalimce alacağına dair bir kanaat oluşmuştu. Bu duruma bir de yangının eklenmesi şehirde ciddi karmaşaya yol açmıştı. Liman ve Kordon boyu, şehri terk etmeyi bekleyen binlerce gayrimüslimle dolmuştu. Fransız basınında, mültecilerin İzmir’den ayrılana dek yaşadıkları süreçle ilgili pek çok haber yer almıştır.

Şehirde gayrimüslimleri temsil eden bürokratlar ve din adamları, üst makamlara telgraflar çekip ortaya çıkan mülteci sorununa çare bulunmasını talep etmekteydiler. İzmir’deki Başpiskopos Mgr. Vallega da bu doğrultuda, Papa’ya bir telgraf çekerek mülteciler için yardım istemişti⁵¹.

Le Temps gazetesi şehirde meydana gelen mülteci sorunuyla ilgili yapılan girişimleri şöyle özetlemiştir: “Muhrip gemi Simpson, Amerikalıları aldı. Yabancı muhrip gemiler bütün gece boyunca projektörlerini rıhtımlara doğrultarak yardıma ihtiyacı olanlara yardım ettiler. Yarım milyon mülteciye yapılması planlanan yardımdan söz ediliyordu. Barınaklar hazırlandı; tıbbi malzemeler ve erzaklar İngiliz Hükümeti tarafından yollandı”⁵².

47 *Le Matin*, 22 Eylül 1922, s.1.

48 *Le Temps*, 20 Eylül 1922, s.2.

49 *La Croix*, 17 Eylül 1922, s.1.

50 *Le Temps*, 18 Eylül 1922, s.2.

51 *Le Temps*, 14 Eylül 1922, s.2.

52 *Le Temps*, 16 Eylül 1922, s.1.

Le Temps gazetesinin Malta'dan edindiği habere göre, bir hastane gemisi İzmir'e ulaşmış; 207'si İngiliz tebaası, geri kalanı Fransız, Yunan ve komşu ülkelerden olan 407 mülteci bu gemiye bindirilmiş; içlerinde Asyalıya benzeyen mülteciler yanlarına paralarını ve eşyalarını alamamışlardı⁵³.

RÉFUGIES QUITTANT SMYRNE EN FEU

Photographie prise exclusivement pour le Daily Mail et le Matin par M. WARD-PRICE.

Le-Matin gazetesinin 17.09.1922 tarihli nüshası:

"Mülteciler Alevler İçindeki İzmir'i Terkediyor"

Batılı devletler İzmir'de meydana gelen bu mülteci sorununa daha etkili bir çözüm getirebilmek için koordineli bir şekilde hareket etmeye başlamışlardı. Aynı tarihli gazetenin Washington'dan aktardığı bir haber bu durumu doğrular nitelikteydi: "Amerikan Dışişleri Bakanlığı, İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri olan Amiral Bristol'u İzmir'e yapılacak olan yardım hakkında, kolektif bir plan hazırlaması için görevlendirmişti ve ABD, Amiral Bristol'un, diğer devletlerin amiralleriyle bir işbirliği içine girmesini istemişti"⁵⁴.

Mültecilerin nakliyesiyle ilgili haberler Fransız gazetelerinin sütunlarını işgal etmeye devam ederken, şehirden top seslerinin geldiğine dair bir haber *L'Humanité* ve *Le Petit Parisien* gazetelerinde yer almıştı. Yayınlanan haberde, 16 Eylül 1922 tarihinde, öğleden sonra, Yunan kruvazörü *Kilkis*'in Türk mahallelerini bombaladığı belirtilmiştir⁵⁵.

Le Temps gazetesi İzmir şehrinde bulunan mültecilerin, Türk askeri otoriteleri tarafından iç bölgelere transfer edildiğini belirtti⁵⁶. 19 Eylül 1922 tarihli *Le Temps*

53 *Le Temps*, 17 Eylül 1922, s.1.

54 *Le Temps*, 17 Eylül 1922, s.1.

55 *L'Humanité*, 16 Eylül 1922, s.3; *Le Petit Parisien*, 17 Eylül 1922, s.3.

56 *Le Temps*, 18 Eylül 1922, s.2.

gazetesi okuyucularına aktardığı "17 Eylül'de Malta'dan gelen haberde 470 mülteciyi taşıyan Bavarian isimli vapurun limana yanaştığı bildirildi. Atina'dan deklare edilen telgrafta, geçen Salı, bir Amerikan, bir Japon, iki Fransız ve iki İtalyan vapur mültecileri taşımak için İzmir'e doğru hareket etti. Fransız gazetesi *Le Progres*, yoksul Yunanlıların yararına, abonelik üzerinden yardım kampanyası başlattı"⁵⁷ şeklindeki haberde, İzmir'de kalan mültecilerin taşınmasıyla ilgili gelişmelerin takip edildiği görülmektedir.

Yangınla birlikte müttefiklerin resmi çalışanları da şehri terk etmeye başlamışlardı. Bu konuyla ilgili çeşitli haberler gazetelerde yer almaktaydı. *Le Temps* gazetesi, bazı İngilizlerin şehirden ayrılmayı reddettiklerini, İngiliz Başkonsolosu'nun şehri terk ettiğini, konsolos muavininin ise gayri resmi İngiliz çarları ile ilgilenmek üzere şehirde kaldığını yazmıştır⁵⁸.

Le Petit Journal gazetesinin 17.09.1922 tarihli nüshasında, Hıristiyan Mültecilerin gemilere binmesini anlatan bir fotoğraf.

Bu sırada, İzmir'de bazı Fransızların öldürüldüğü hakkında sık sık spekülasyonlar çıkmakta, resmi makamlardan herhangi bir doğrulama veyahut tekzip gelmemekteydi. 26 Eylül 1922 tarihinde, *La Figaro* gazetesi aracılığıyla Fransız halkının beklediği haber geldi: "İzmir'deki Fransız Konsoloslugu, şehirde yaşayan Fransızlar hakkında bilgi talep eden her telgrafa cevap vermelerinin mümkün olmadığını, fakat herhangi bir Fransız koloni üyesinin öldüğüne dair bir bilginin kendilerine ulaşmadığını ve Avrupalı vatandaşlarının savaş ve ticari gemilere bindirilip, Avrupa'ya yollandığını belirtmiştir"⁵⁹. Bu konuyla ilgili, *Le Petit Journal* gazetesinde çıkan bir haberde Somme isimli destroyerin Fransız vatandaşlarını almak üzere, İzmir'e doğru hareket ettiği ifade edilmiştir⁶⁰.

Batılı ülkelerin gemileri, mültecileri almak için akın akın İzmir'e gelirken, 450'si Fransız, 110'u Ermeni, 80'i Rum, geri kalanları farklı milletlerden olmak

57 *Le Temps*, 19 Eylül 1922, s.2.

58 *Le Temps*, 19 Eylül 1922, s.2.

59 *Le Figaro*, 20 Eylül 1922, s.2.

60 *Le Petit Journal*, 15 Eylül 1922, s.3.

üzere, toplam 950 mülteci Phrygie isimli gemiyle Marsilya limanına ulaşmıştı⁶¹. Geminin kaptanı Got, yangının 13 Eylül günü öğleden sonra, saat 14.00'de, Ermeni mahallesinde çıktığını, ertesi günün sabahına dek alabildikleri kadar mülteciyi alarak şehirden ayrıldıklarını raporuna yazmıştır⁶².

Mültecilerin, Avrupa'ya taşınmasında önemli rol oynayan ülkelerden birisi de Fransa'ydı. İşgal döneminde İzmir'e konuşlanmış olan savaş gemileri vasıtasıyla birçok vatandaşını taşıyan Fransa, şehre gönderdiği diğer gemileriyle farklı uyruklu mültecileri de taşımıştır. *Le Matin* gazetesi, Fransız donanmasının mültecilere nasıl yardım ettiğini sütunlarına taşımıştı: "Yangın esnasında denizcilerimizin, mültecileri kurtarmak için bütün olanakları vardı. Yorulmadan takdire şayan bir özveri ile çalışan gemicilerimiz, mültecileri Jean-Bart, Edgar-Quinet ve diğer savaş gemilerine naklettiler. 1200 mülteci, bugün, Tourville'e bindirildi. Le Pierre-Loti 300 hastayı İstanbul'a taşıdı. Toplama kamplarından gelen tüm Ermeniler ve Yunanlılar Amerikan Kızıl Haç'ı tarafından ziyaret edildi"⁶³.

5. Yangınla İlgili Resmi Görüşler

Fransız gazeteleri, genellikle yangının sorumlusu olarak Türkleri değil, Ermenileri ve Rumları göstermekteydi. O dönemde hazırlanan resmi raporlar da Fransız basınının haberlerini doğrular nitelikteydi⁶⁴. Fransız Amiral Dumesnil'in raporu, İzmir yangının nasıl ve kimler tarafından çıkarıldığını açıklayan en önemli belgelerden birisidir. Dumesnil raporunda, Türk ordusunun son derece disiplinli olduğunu; işgalin ilk gününde herhangi bir yangın girişiminin gerçekleşmediğini; mahallelerinde çok sayıda patlayıcı ve yanıcı madde bulunduran Ermenilerin ve Rumların şehri tahrip etmeden bırakmayacakları söylemlerinin Fransız resmi makamların kulağına kadar geldiğini; kundakçı Ermeni ve Rumların, yangını söndürmeye çalışan Hristiyan itfaiyecilere dahi saldırdığını; yangını Türklerin çıkardığını iddia eden görgü tanıklarının, felaketin aniliğinden ve ciddiyetinden ötürü şoka girmeleri sonucu hayal ürünü hikâyeler anlattıklarını belirtmiştir⁶⁵. Dumesnil'in raporundaki en can alıcı ayrıntılardan birisi de İngiliz Başkonsolosluğu'nun 3 Eylül'de, ABD Başkonsolosluğu'nun 12 Eylül'de kendi vatandaşlarının şehirden ayrılmalarını emrettiği ve ABD Başkonsolosu'nun 12 Eylül'de şehri terk ettiği gerçeğidir⁶⁶. Amiral Dumesnil bu saptamasıyla, yangının faillerinin, İngiliz ve Amerikan resmi makamlarını önceden haberdar ettiğini ima etmiştir.

Yangınla ilgili bir diğer kaynak da, İzmir Sigortaları İtfaiyesi Komutanı Greskoviç'in raporudur. Alevlerin çıktığı hemen her yere gidip müdahale eden Greskoviç, yazdığı raporda, Ermeni mahallesinde başlayan yangının faillerinin

61 *Le Petit Journal*, 21 Eylül 1922, s.3.

62 *Le Petit Journal*, 21 Eylül 1922, s.3.

63 *Le Matin*, 22 Eylül 1922, s.1.

64 Ayrıntı için bkz.: Oktay Gökdemir, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.15, 2007/Güz, s.s. 19-38.

65 *Documents Français Sur L'Occupation Grecoque Anatole*, (Der.: Enis Tulça), Center For Strategic Research, SAM Papers No:4/2002, Ankara, Aralık 2002, s.s.171-173.

66 Amiral Dumesnil Raporu'nun Türkçe tercümesini görmek için bkz.: Coral, *a.g.e.*, s.s.288-289.

Ermeniler olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “11/12 Eylül gece yarısından bir saat sonra Ermeni mahallesinde yangın çıktığını haber verdiler. İtfaiye erleriyle yangın yerine hareket edip, Rum Hastanesini geçerken 130-150 kadar çoluk, çocuk ve kadın acı acı bağıryorlardı. Ne bağıryorsunuz diye sordum. Ermeniler bizi yaktılar; Sayes Hamı içerisinde oturuyoruz dediler. Bunlar Rum idiler”⁶⁷... 13 Eylül günü saat 10.30’da, Ermeni mahallesinde yangın çıktığı haberini alan Greskoviç, derhal olay mahalline gitmiş, hemen arkasından Ermeni kilisesinde, Basmane’de, Soğukçeşme’de ve Peştemalcıbaşı’nda birbiri ardına yangınların çıktığını öğrenmiş ve gittiği her yerde yanan yağlı paçavralar, tüfekler ve patlayıcı maddeler gördüğünü raporunda belirtmiştir⁶⁸.

İstanbul’daki Amerikan Robert Koleji Vakıf Heyeti, içlerinde Türk öğretmenlerin de bulunduğu bir heyetle İzmir’e gelerek yangınla ilgili iddiaları yerinde araştırmak istediğini Ankara’ya bildirmişti. Ankara’nın olumlu yanıtı ve Amiral Bristol’un tavsiye mektubu üzerine yedi kişilik bir heyet İzmir’e gelmişti. Amerikan heyetinin görüşlerini kapsayan Amiral Bristol’un hazırladığı bu rapor, İzmir yangını ile ilgili önemli kaynaklardan birisidir. Raporda, yapılan tahkik ve tetkikler sonucunda, yangının Türkler tarafından çıkarıldığı iddiasının tamamıyla mesnetsiz olduğu belirtilmiştir. Raporda ayrıca, yangını söndürmek isteyenlerin üzerlerine ateş açılmasının ve enkaz çalışmaları sırasında elleri ayakları bağlanmış, ağızları tıkanmış Türk ve Müslümanlara ait cesetlerin tespit edilmesiyle, yangının Türkler tarafından çıkarılmamış olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır⁶⁹.

Fransız Dışişleri Bakanlığında Washington Maslahatgüzarlığına 19 Eylül tarihinde çekilen telgrafta, Mustafa Kemal’in Fransız Başkonsolosuna Rum ve Ermenilerin silahlı askerlerden oluşan kundakçı birlik oluşturarak yangını başlattığını söylemesiyle, Türk askerinin geri çekilişinden sonra, Eskişehir’in Yunanlılar tarafından nasıl yakıldığı birleştirildiğinde, bu iddia doğru gözükmektedir ifadeleri kullanılmıştır⁷⁰.

26 Eylül 1922 tarihinde, Fransız Dışişleri Bakanlığı’nun Washington’daki Maslahatgüzarlığına yolladığı bir başka telgrafta General Pele, Amiral Dumesnil ve M. Graillet’in İzmir yangınından Türklerin sorumlu olmadığı kanaatinde oldukları, Fransa Konsolosu’nun müdahalesi olmasaydı Bursa’nın da aynı kaderi paylaşacağı belirtilmiştir⁷¹.

67 Kadir Mısırhoğlu, *Türkün Siyah Kitabı: Yunan Mezalimi*, Sebil Yay., İstanbul, 1973, s.181’den akt.: Umar, a.g.e., s.324.

68 A.g.e., s.s.324-326.

69 Parlak, a.g.e., s.s.479-480.

70 *Documents Francais Sur L’Occupation Grecoque Anatole, ...*, s.165.

71 A.g.e., s.167.

Sonuç

Bu çalışma ile İzmir Yangını'nın Fransız basını tarafından nasıl ele alındığı aktarılmaya çalışılmıştır. Fransız gazetelerinden elde edilen bilgilerin ışığında, İzmir yangınının sorumlularının şehirde yaşayan Ermeniler ve Rumlar olduğu görülmektedir. Günümüzde, anılardan yola çıkarak Yangın'ın sorumluluğunu Türklere atmaya çalışan kimi yazarlar, o dönemde Fransız gazetelerine yansımış olan mültecilerin ve gazete muhabirlerinin tanıklıklarını göz ardı ettikleri görülmektedir. Fransız basınının ortaya koyduğu bu gerçeği, o dönemde hazırlanmış olan Amiral Dumesnil, Amiral Bristol ve şehrin İtfaiye Komutanı Greskoviç'in raporları da doğrulamaktadır. Ayrıca Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan çekilen telgraflarda da olayın sorumlularının Türkler olamayacağı açık bir biçimde ortaya konmuştur.

Tarihimizin önemli olaylarından biri olan İzmir yangını, günümüzde halen malum çevreler tarafından kasıtlı biçimde manipüle edilmeye çalışılmaktadır. Atatürk, tarih yazmanın tarih yapmak kadar güç olduğunu, tarihi yazanların, yapanlara karşı sadık olması gerektiğini "*Tarih ne güzel bir aynadır*" sözüyle vurgulamıştı⁷². Buradan hareketle, konuyla ilgili birincil kaynakların, gazetelerin ve benzeri dokümanların objektif bir biçimde, ayıklanmadan ortaya konması büyük önem arz etmektedir.

72 Kemal Arı, *Tarih Yöntemi*, İleri Kitabevi, İzmir, 2011, s.286.

KAYNAKÇA

I. Gazeteler

Journal Des Debats

La Croix

Le Figaro

L'Echo de Paris

L'Humanité

L'impartial De L'est

Le Matin

Le Petit Journal

Le Petit Parisien

Le Temps

II. Kitaplar ve Makaleler

AKYÜZ, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

ARI, Kemal, *Üçüncü Kılıç*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2011.

CORAL, Mehmet, *Ateşin Gelini*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

DOBKİN, Margaret Housepian, *Smyrna 1922: Destruction of a City*, The Kent Press University Press, 1988.

Documents Francais Sur L'Occupation Grecoque Anatole, (Der.: Enis Tulça), Center For Strategic Research, SAM Papers No:4/2002, Ankara, Aralık 2002.

ERDEM, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı*, Derlem Yay., İstanbul, 2010.

HORTON, George, *The Blight of Asia*, The Bobbs-Merril Company, Indianapolis, 1926.

İzmir Gazeteciler Cemiyeti, *Atatürk ve İzmir*, Anıt Matbaası, İzmir, 1981.

KİNROSS, Lord, *Atatürk: Bir Millet'in Doğuşu*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.

KOLOĞLU, Orhan, "İzmir Yangını'nın Ardındaki Gerçek", *Popüler Tarih*, Sayı: 37, Eylül 2003.

MİLTON, Giles, *Paradise Lost*, Basic Books, New York, 2008.

PARLAK, Türkmen, *Yunan Ege'den Nasıl Gitti*, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yay., İzmir, 1983.

UMAR, Bilge, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1973.

VİLLALTA, Jorge B., *Atatürk*, Yonca Matbaası, Ankara, 1982.

YAVUZ, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, TTK Basımevi, Ankara, 1994.